

SHRI KAILASH BIHARI LALL: Are you postponing the consideration then?

MR. DEPUTY CHAIRMAN: Yes. The Law Minister says he is not able to enlighten the House now.

SHRI KAILASH BIHARI LALL: I have no objection, Sir.

MR. DEPUTY CHAIRMAN: The discussion on this Bill is postponed to the next non-official day.

**THE WAKF (AMENDMENT) BILL,
1959**

THE MINISTER OF IRRIGATION AND POWER (HAFIZ MOHAMMAD IBRAHIM): Sir, I move:

"That the Bill to amend the Wakf Act, 1954, as passed by the Lok Sabha, be taken into consideration."

Sir, this Bill contains five amendments to the Wakf Act of 1954, of which three relate to certain positions which had been created by the States Reorganisation Act in its enforcement. There are two others which I am taking up first to explain to hon. Members. For that purpose I shall have to make reference to the principal Act so that hon. Members may fully realise the position which has been taken in these amendments.

To sub-section (3) of section 1 of the principal Act there is a proviso which says that in respect of the States of Bihar, Delhi, Uttar Pradesh and West Bengal, no such gazette notification shall be issued except on the recommendation of the State Government concerned. As far as the enforcement of this Act in the various other States is concerned, the Central Government is authorised by the principal Act to enforce it through notification published in the Government gazette. But in regard to these four States, this restriction was imposed and unless and until a recommendation came from these States themselves or any one of them, the Act cannot be

enforced there. Among these Delhi is included. At present there is an amendment relating to Delhi, namely, that the word "Delhi" should be deleted from here by means of an amendment in this Bill.

There is another thing provided and that is in section 10 of the principal Act and that is with reference to the numbers on the Boards for the Parts A, B and C States, as they existed when the Act was passed. It then provided that there shall be eleven members in the case of each of the States specified in Part A of the First Schedule to the Constitution, seven members in the case of each of the States specified in Part B of the Schedule and five members in the case of each of the States specified in Part C of the Schedule. Delhi was included in Part C States and as you know, Delhi is now a Union Territory. Now Delhi is going to be given a body or Board consisting of eleven members. The reason for that is in spite of being a small State or Territory, within its small jurisdiction, it has hundreds of wakfs within its boundary just like so many other States. There may be only three or four other States in which there are as many as in Delhi. Therefore, it has been considered that as far as Delhi is concerned, it should be given a larger Board than was provided for in the principal Act. So from five, the number will be raised to eleven and also the word "Delhi" will be deleted from the proviso that I referred to in order to see that the enforcement of this Act of 1954 may be there without the receipt of any recommendation from Delhi State itself. So these are two of the amend-¹ments.

Then there is another amendment proposed here which seeks to add another proviso to sub-section (3) of section 1, namely:

"Provided further that where on account of the territorial changes brought about by the States Reorganisation Act, 1956, this Act is, as from the 1st day of November,

1956, applicable only to a part of a State, the Central Government may, by notification in the Official Gazette, bring this Act into force in the remaining part of the State with effect from such date as may be specified in the notification."

Then there is an amendment suggesting the inclusion of two new sections, i.e. section 66A and section 66B after section 66 in the principal Act. That is also necessitated by the position created by the States Reorganisation Act. Reference has been made to this in the Statement of Objects and Reasons from which I may read two sentences in order that hon. Members may understand the position that was created.

"On account of the reorganisation of States, certain difficulties have arisen in the working of this Act. Some of the Boards established under the Act have, since 1st November, 1956, been functioning in respect of two or more States, while in some other cases there is more than one Board functioning in the same State. This is not a satisfactory arrangement."

A particular Board which was in a State, today has jurisdiction in another State. In this way, that part of the State, where it was originally working, was cut out of that State and was joined to another State. According to the States Reorganisation Act, that jurisdiction continues even now. A certain Board in spite of being in Hyderabad has got authority in Mysore or somewhere else, where a portion of that State has gone. So, in order to meet those difficulties, there are two things which are provided here in the Bill. As I mentioned, insertion of new section 66A is one of these. This section comes into play where two States are concerned. That position arises because of the jurisdiction of one Board in two States. And where two States are concerned, no particular State's arrangement is provided. On

the Centre can take action. So, the proposed new section has provided something in order that it could be done finally by the Centre. Though the decision in this matter has to be taken by the States, the final authority rests with the Centre here. In this clause it is provided here:—

" . . . it appears to the Government of a State in any part of which the Board is functioning that the Board should be dissolved or that it should be reconstituted and reorganised as an intra-state Board for the whole or any part of that State, the State Government may frame a scheme for such dissolution..... "

So, this is the provision here. The assets, rights and liabilities of the Board will also be included in the scheme. The transfer or re-employment of those persons who were in the employment of the Board previously existing will also be covered. The scheme will be submitted by the State to the Centre and the Centre will consider it. After having consultation with the State concerned, they will pass an order. The order may provide for all or any of the matters specified in clause 4 (3) (a) to (g). This will be done by the Central Government and it cannot be done by the State Government. That is the position. In regard to this order, it has been provided here:—

"Every order made under this section shall be laid before each House of Parliament, as soon as may be, after it is made."

Now, there is another amendment, namely, insertion of new section 66B. It is a simple matter. The State is authorised to have one single Board for the whole State or several Boards in its different parts. If there are certain reasons which demand that there should be a separate Board for a particular area, it could be done. Similarly, if for any reason they want to have three Boards or more than one, all these are provided

[Hafiz Mohammad Ibrahim.]

been established in different parts and it is desired by the State Government afterwards that there should be no such thing, then they can dissolve all of them and they can have one Board for the whole State. Sub-clauses (a) and (b) of clause (3) of proposed section 66 A provide for these. This is what is included. I think hon. Members will consider the Bill and pass it.

Ma DEPUTY CHAIRMAN: Motion moved:

"That the Bill to amend the Wakf Act, 1954, as passed by the Lok Sabha, be taken into consideration."

شری فرید الحق انصاری (اتر پردیش) : مسٹر ڈپٹی چیئر مین - آنریبل منسٹر نے ہمارے سامنے ایسی جو وقف امانت بل پیش کیا ہے اس کے اسٹیٹمنٹ آف آبجیکٹس اینڈ ریفرنس کو پڑھنے کے بعد میں اس امانت بل کے ساتھ اتفاق کرتا ہوں - مگر جہاں اس بل کے ساتھ اتفاق کرتا ہوں وہاں ایک سوال بھی آنریبل منسٹر سے پوچھنا چاہتا ہوں - آپ کو معلوم ہوگا کہ ری آرگنائزیشن آف اسٹیٹمنٹ پہلی نومبر 1954 کو ہوا اور یہ امانت بل آج 1959 کے اگست کے مہینہ میں پیش کیا جا رہا ہے - آخر کار جن وجوہات کی بنا پر جو کہ آنریبل منسٹر نے ابھی آپ کے سامنے بتائی ہیں اور جو مشکلات وقف کے متولیوں کو یا وقف کے بورڈ کو ری آرگنائزیشن آف اسٹیٹمنٹ سے پیش آئی ہیں ان کو دیکھتے ہوئے جو

آج یہ بل پیش کیا گیا ہے ان ہی کا خیال کرتے ہوئے یہ بل انٹی ڈیر سے کہوں پیش کیا گیا - آخر یہ بل پہلے پیش کیا جانا تو وہ تمام لوگ جو کہ مشکلات اور مصیبتوں کے شکار ہوئے ہیں وہ بیچ جاتے -

دوسری بات مسجد یہ کہلی ہے کہ اس نئے بل کا جو کلز 3 ہے اس میں دہلی کے لیے وقف برڈ کے ممبروں کی تعداد بڑھائی گئی ہے - میری سمجھ میں نہیں آتا کہ آخر دہلی کے لئے ہی یہ کیوں کیا گیا ہے - میں دہلی سے واقف ہوں تیس برس سے زیادہ دہلی میں زندگی گزارتے ہو گئے ہیں اور مسجد یہاں کے وقفوں کا جو ذاتی تجربہ ہے اور علم ہے اس سے میں یہ کہہ سکتا ہوں کہ یہاں کا جو بورڈ ہے وہ کوئی بہت اچھی طرح سے فلکشن نہیں کر رہا ہے - یہ میرے معزز دوست بلکال کے یہاں بیٹھے ہوئے ہیں - یہ حضرت نظام الدین اولیا کی درہ میں تشریف لے گئے تھے اور انہوں نے واپس آ کر مسجد سے کہا تھا کہ بھائی وہاں کی درگاہ کی حالت بہت ہی خراب ہے اس میں بہت ہی مرمت کی ضرورت ہے - اسی ح سے یہاں کی جامع مسجد - اس مسجد کی آمدنی میرے خیال میں کم سے کم 25 یا 30 ہزار روپے سے کم نہیں ہے - مگر اسی کے ساتھ ساتھ اگر آپ اس مسجد کو دیکھیں تو

اپ پائیلنگے نہ اس کی حالت بھی بہت خراب ہے - اس میں جو حوض ہے اس کی صفائی تک نہیں ہوتی ہے - مسجد کی بہت سی چیزیں غائب ہو گئی ہیں - کون لے گیا اور کون نہیں لے گیا اس کا کسی کو پتہ نہیں ہے - تو یہاں کا جو وقف بورڈ ہے وہ آخر کار کیا کر رہا ہے جو کہ ان تمام چیزوں کو نہیں دیکھتا ہے اور ان تمام چیزوں کی طرف توجہ نہیں کرتا ہے - اسی طرح سے یہاں وقف کی جو دوسری پراپرٹیز ہیں ان کی بھی حالت خراب ہے - ان کا بھی مینجمنٹ ٹھیک سے نہیں ہوتا ہے - یہاں چرائج دلی کی ایک درگاہ - اس درگاہ کی حالت یہ ہے کہ اس کی جائداد پر دوسرے لوگوں نے ناچیز قبضہ کر لیا ہے اور اب تک اس پر قبضہ نہیں - معلوم نہیں ان لوگوں کو وقف بورڈ وہاں سے کیوں نہیں نکالتا ہے - یا اس کا کوئی علم ہی نہیں ہے - اب وہاں پر دو خادموں اور بدقسمتی سے دہلی کے وقف بورڈ کے کچھ ممبر ایک خادموں کا ساتھ دیتے ہیں اور کچھ دوسرے خادموں کا ساتھ دیتے ہیں اور ایک خادموں سے دوسرے خادموں کی لڑائی ہوتی ہے اور اس وقت فوجداری کا مقدمہ عدالت میں چل رہا ہے -

SHRI D. A. MIRZA (Madras): Mr. Deputy Chairman, if the Wakf Board is ineffective, what can the Government do? The Wakf Board is provid-

ed with ample powers. I am myself actually a member of the Wakf Board in Madras. It is for the Wakf Boards to be effective, to exercise all these powers. So, they must create public opinion.

MR. DEPUTY CHAIRMAN: Please do not make a speech now. He is on his legs.

شری فریدالہق انصاری: میں عرض یہ کر رہا تھا کہ دہلی کے ساتھ آخر کار اتنی مراعات کیوں کی گئیں - اور یونین کی جتنی تقریریں ہیں ان تمام تقریریں کے ساتھ یہ چیزیں کیوں نہیں کی گئی اور صرف دہلی کے وقف بورڈ کے ممبروں کی تعداد 11 کیوں کر دی گئی؟ کیا پانچ ممبر ہوں گے تو کم نہیں ہوگا - کم آدمی بھی اچھا کام کر سکتے ہیں - ایک مثل مشہور ہے کہ زیادہ لوگ جس کام کو اٹھاتے ہیں وہ اس کو خراب ہی کرتے ہیں اور کم لوگ اٹھاتے ہیں تو اچھا کرتے ہیں - تو ان وجوہات کی بنا پر میں یہ عرض کروں گا کہ اگر حکومت ان تمام وقفوں کو اپنے ہاتھ میں لے لے اور ان کا انتظام حکومت کرے تو کہیں بہتر انتظام ہو سکتا ہے اور اچھی طرح کام ہو سکتا ہے - میں آنریبل منسٹر کی توجہ اس طرف مبذول کروں گا - مجھے زیادہ اس کے متعلق اور کچھ نہیں کہنا ہے - میں پہلے ہی کہہ چکا ہوں کہ میں اس بل کو سپورٹ کرتا ہوں -

†[श्री. फ़ारुदुल हक़ अन्सारी (उत्तर प्रदेश) : मिस्टर डिप्टी चेयरमैन ! आनरेबल मिनिस्टर ने हमारे सामने अभी जो वक़्फ़ अमेंडमेंट बिल पेश किया है उसके स्टेटमेंट आफ़ आबजेक्ट्स एंड रीज़न्स को पढ़ने के बाद मैं इस अमेंडमेंट बिल के साथ इत्फ़ाक़ करता हूँ । मगर जहाँ इस बिल के साथ इत्फ़ाक़ करता हूँ वहाँ एक सवाल भी आनरेबल मिनिस्टर से पूछना चाहता हूँ । आप को मालूम होगा कि रिआर्गनाइज़ेशन आफ़ स्टेट्स पहली नवम्बर १९५६ को हुआ और यह अमेंडमेंट बिल आज, १९५६ के अगस्त के महीना में पेश किया जा रहा है । आखिरकार जिन वजूहात की बिना पर जोकि आनरेबल मिनिस्टर ने अभी आपके सामने बताई हैं और जो मुश्किलात वक़्फ़ के मुतवल्लियों को या वक़्फ़ के बोर्ड को रिआर्गनाइज़ेशन आफ़ स्टेट्स से पेश आई हैं उनको देखते हुए जो आज यह बिल पेश किया गया है उन ही का खयाल करते हुए यह बिल इतनी देर से क्यों पेश किया गया । आखिर यह बिल पहले पेश किया जाता तो वह तमाम लोग जो मुश्किलात और मुसीबतों के शिकार हुए हैं, वह बच जाते ।

दूसरी बात मुझे यह कहनी है कि इस नये बिल का जो क्लॉज ३ है उसमें देहली के लिये वक़्फ़ बोर्ड के मेम्बरान की तादाद बढ़ाई गई है । मेरी समझ में नहीं आता कि आखिर देहली के लिये ही यह क्यों किया गया है । मैं देहली से वाकिफ़ हूँ तीस बरस से ज्यादा दिल्ली में ज़िन्दगी गुज़ारते हो गये हैं और मुझ यहाँ के वक़्फ़ों का जो जाती तज़ुबा है और इल्म है उससे मैं यह कह सकता हूँ कि यहाँ का जो बोर्ड है वह कोई बहुत अच्छी तरह से फ़ंक्शन नहीं कर रहा है । यह मेरे मुअज़्जिज़ दोस्त बंगाल के यहाँ बैठे हुए हैं । यह हज़रत निज़ामुद्दीन औलिया की दरगाह में तशरीफ़ ले गये थे और इन्होंने वापिस आकर मुझसे कहा था कि भाई, वहाँ की दरगाह की हालत बहुत

ही खराब है । उस में बहुत सी मरम्मत की ज़रूरत है । इसी तरह से यहाँ की जामा मस्जिद है । इस मस्जिद की आमदनी मेरे ख्याल में कम से कम २५ या ३० हजार खपया से कम नहीं है । मगर इसके साथ साथ अगर आप इस को देखें तो आप पायेंगे कि इस मस्जिद की हालत भी बहुत खराब है । इसमें जो होज़ है उस की सफ़ाई तक नहीं होती है । मस्जिद की बहुत सी चीज़ें गायब हो गई हैं । कौन ले गया और कौन नहीं ले गया इस का किसी को पता नहीं है । तो यहाँ का जो वक़्फ़ बोर्ड है वह आखिरकार क्या कर रहा है जोकि इन तमाम चीज़ों को नहीं देखता है और इन तमाम चीज़ों की तरफ़ तवज्जह नहीं करता है । इसी तरह से यहाँ वक़्फ़ की जो दूसरी प्रापर्टीज़ हैं उन की भी हालत खराब है । उन का भी मैनेजमेंट ठीक से नहीं होता है । यहाँ चिराग़ दिल्ली की एक दरगाह है । उस दरगाह की हालत यह है कि उस की जायदाद पर दूसरे लोगों ने नाजायज़ कब्ज़ा कर लिया है और अब तक उस पर काबिज़ है । मालूम नहीं इन लोगों को वक़्फ़ बोर्ड वहाँ से क्यों नहीं निकालता है या उस का कोई इल्म ही नहीं है । अब वहाँ पर दो खादिम हैं और बदकिस्मती से देहली के वक़्फ़ बोर्ड के कुछ मेम्बर एक खादिम का साथ देते हैं और कुछ दूसरे खादिम का साथ देते हैं । और एक खादिम से दूसरे खादिम की लड़ाई होती है और इस वक़्त फौजदारी का मुकद्दमा अदालत में चल रहा है ।

SHRI D. A. MIRZA (Madras): Mr-Deputy Chairman, if the Wakf Board is ineffective, what can the Government do? The Wakf Board is provided with ample powers. I am myself actually a member of the Wakf Board in Madras. It is for the Wakf Boards to be effective, to exercise all these powers. So, they must create public opinion.

MR. DEPUTY CHAIRMAN: Please do not make a speech now. He is on his legs.

श्री फ़रीदुल हक़ अन्तारा: मैं अर्ज यह कर रहा था कि दिल्ली के साथ आखिर-कार इतनी मरामात क्यों की गई। और यूनिवर्स की जितनी टेरिटीज ह उन तमाम टेरिटीज के साथ यह चीज क्यों नहीं की गई और सिर्फ दिल्ली के वकफ बोर्ड के मेम्बरों की तादाद ११ क्यों कर दी गई। क्या पांच मेम्बर होंगे तो काम नहीं होगा। कम आदमी भी अच्छा काम कर सकते हैं। एक मिसाल मशहूर है कि ज्यादा लोग जिस काम को उठाते हैं वह उस को खराब ही करते हैं और कम लोग उठाते हैं तो अच्छा करते हैं। तो इन वजूहात की बिना पर मैं यह अर्ज करूंगा कि अगर यह हुकूमत इन तमाम वकफों को अपने हाथ में ले ले और उन का इन्तजाम हुकूमत करे तो कहीं बहतर इन्तजाम हो सकता है और अच्छी तरह काम हो सकता है। मैं आनरेबल मिनिस्टर की तबज्जह इस तरफ मबजूल कराऊंगा। मुझे ज्यादा इसके मुताल्लिक और कुछ नहीं कहना है। मैं पहले ही कह चुका हूँ कि मैं इस बिल को सपोर्ट करता हूँ।]

सید مظहर साम (बहार): جذاب

دیپٹی چیرمین صاحب - میں اس بل کی تائید کرنے کے لئے کہوا ہوا ہوں - پہلے میں نے سمجھا تھا کہ مجھے اس پر زیادہ بولنے کی ضرورت نہیں ہوگی اس لئے کہ یہ بل بہت ہی سہیل ہے اور آنریبل منسٹر صاحب نے بتلا ہی دیا ہے کہ کیا وجہ تھی اس کی کہ امڈنگ بل لانے کی ضرورت ہوئی -

اس میں شک نہیں کہ اس بل کو لانے میں دیر ضرور ہوئی مگر صورت یہ تھا اسی ہے جس کو ہم جانتے

ہیں جس کی وجہ سے بل کے امڈمنٹ لانے میں دیر ہوئی - مگر دو چیزیں میں حکومت کے سامنے عرض کرنا چاہتا ہوں - (۱) اس امڈمنٹ کے بعد سنٹرل گورنمنٹ کو خاص کر آنریبل منسٹر صاحب کو یہ دیکھنا چاہئے کہ ہر اسٹیٹ میں آپ کے وقف بورڈ کا قائم ہونا ضروری ہے اور اسٹیٹ گورنمنٹ پر سنٹرل گورنمنٹ کی طرف سے یہ زور دیا جائے کہ وہ جلدی سے جلدی اپنے یہاں بورڈ بنا لیں - اگر اس سے یہ سمجھا جائے کہ وہاں کی پروانشل حکومتوں کو یہ اختیار دیا گیا ہے کہ وہ بنائیں چاہے نہ بنائیں تو ہول بل جو کہ سنٹرل گورنمنٹ نے پیسے کیا ہے اس کا سارا پریز ٹینیٹ ہو جاتا ہے - ہرگز اس کا مطلب یہ نہیں ہے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ کو ایک دم پورا اختیار ہے کہ وہ چاہے بنائیں یا نہ بنائیں - یہ اختیار دینے کے معنی یہ ضرور ہیں کہ ان کے لئے یہ چیز کوئی کہہ سکی نہیں ہے کہ بورڈ یہاں سے بنا دیا جائے - لیکن اگر گورنمنٹ آف انڈیا کی طرف سے نوٹیفیکیشن ہو تو اس کی تیوتی ہوئی چاہئے کہ وہ بورڈ بنا دے - اس لئے میں اس کی طرف آپ کی توجہ دلانا چاہتا ہوں تاکہ آنریبل منسٹر اس پر غور کریں -

دوسری چیز میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس بل میں ایک

[سید مظہر امام]

بڑی کمی ہے وہ یہ کہ ہندوستان کے اندر ۱۳ صوبے ہیں پھر آپ کی یونین ٹریڈریز ہیں جو سنٹرل ایڈمنسٹریشن کے اندر آجاتی ہیں۔ تو جب ان تمام جگہوں میں یہ بورڈ قائم ہو جائے ہیں تب کوئی سنٹرل گورنمنٹ کی مشینری نہیں معلوم ہوتی ہے جو ان صوبوں کے اندر کیا ہو رہا ہے اس کو دیکھے اور نگرانی کرے تاکہ اس کو یہ معلوم ہو سکے کہ یہ تمام بورڈ جو قائم ہوئے وہ صحیح معنی میں کام کر رہے ہیں؟ صحیح نگرانی کر رہے ہیں یا نہیں۔

جیسا کہ میرے دوستوں نے شکایت کی---دہلی کے متعلق تو مجھے نہیں معلوم کہ کیا حال ہے۔ مگر میں چاہتا ہوں کہ اس طرح کا ایک وقف بورڈ ایڈمنسٹریشن بل گورنمنٹ آف انڈیا لائی ہے تو اس کے ذریعہ سے وہ ایک سنٹرل بورڈ بنائے۔ وہ ایک نامیڈیٹڈ باقی گورنمنٹ آف انڈیا کی ہو جو یہ دیکھے کہ اوقاف میں جو آپ کے متولی ہیں ان میں بورڈ کے جرممبر ہیں؟ پیسیڈیٹڈ ہیں وہ صحیح طریقہ سے کام کر رہے ہیں۔ ہا نہیں کر رہے ہیں۔ اگر وہ وقف بورڈ صحیح معنی میں کام نہیں کر رہے ہیں تو گورنمنٹ آف انڈیا کے پاس یہ اختیار ہونا چاہیئے کہ ان کو سپرسیڈ کر دے۔

تیسری چیز کے متعلق میں کہونگا۔ ابھی فریڈالٹھق صاحب نے سنجیشن دیا ہے کہ ان اوقاف کو

گورنمنٹ لے لے۔ میں کہتا ہوں کہ میرے دوست کی رائے صحیح ہو سکتی ہے لیکن گورنمنٹ آف انڈیا کے لیڈ کے معنی کیا ہیں۔ گورنمنٹ آف انڈیا کے لیڈ کے معنی کوئی آفیسر مقرر کرنا ہے یا بورڈ بنا دینا ہے۔ جب بورڈ قائم ہوگا تو اس کے معنی یہ ہیں کہ گورنمنٹ آف انڈیا نے اس کو لے لیا وہ سارے ہندوستان کے لئے اپنے نامیڈیٹڈ ممبر بنا رہی ہے۔ اگر آپ کو اعتراض ہے کہ کوئی وقف بورڈ نہ بنے بلکہ ایک آفیسر آئی۔ سی۔ ایس کا مقرر کر دیا جائے اور وہ تمام بورڈوں کو چلائے تمام اوقاف کو چلائے تو یہ مشکل ہے۔ ایک ایک مسجد، ایک ایک درگاہ، ایک ایک قبرستان، گاؤں گاؤں میں ہیں اور ان کی نگرانی کرنا کوئی آسان کام نہیں ہے۔ اس کام کے لئے میرے خیال میں ایک بہت بڑی مشینری کی اور بہت زیادہ روپیچے کے خرچ کی ضرورت ہوگی تب کہیں یہ سمیت اپ لیا جا سکتا ہے اور یہ چھڑ چل سکتی ہے۔ تو بہت سوچ سمجھ کر گورنمنٹ راضی ہوئی ہے کہ ایک بورڈ بنایا جائے جس میں لوگوں کو نامیڈیٹڈ کر کے رکھے اور ان میں جو خراب ہوں ان کو نکال دیں تو یہ ہمارے لئے زیادہ بہتر چیز ہے۔ میں اس خیال کا نہیں ہوں کہ تمام جائداد اپنے قبضہ میں لے لی جائے۔ ہر مسجد، ہر درگاہ، و غیرہ میں آدمی جا جا کر نگرانی کرے۔

میرے خیال میں یہ مناسب نہیں ہوگا۔ یہ گورنمنٹ کی طاقت سے باہر بات ہے۔ اس لئے یہ چیز جو کی گئی ہے اس پر گورنمنٹ کو پورا دھیان دینا چاہیئے اور سینٹریل بورڈ بن جائے تو میرے خیال میں یہ اوقاف زیادہ سے زیادہ اچھی صورت میں کام کر سکتے ہیں۔

ایک اور چیز میرے دوسرے نے کہی تھی۔ یونین ٹریڈ یونین جیسے سماج پر دیش ہے، نری پورہ ہے ان چھوٹی چگھوں کی بات دوسری ہے۔ لیکن دہلی ایک بڑی جگہ ہے یہاں کے اوقاف بھی بڑے ہیں۔ میں آپ کی واقفیت کے لئے کہہ دوں کہ ہندوستان میں ہر جگہ جتنے یہ بورڈ بنائے جا رہے ہیں ان میں یہ دہلی کا جو بورڈ ہے وہ ایک یونیک بورڈ ہے جو کسی اور جگہ نہیں ہے۔ جو اختیارات یہاں دئے گئے ہیں وہ ہندوستان کے کسی اور بورڈ کو نہیں ہیں۔ یہاں کا جو بورڈ ہے وہ خود اپنا مینجمنٹ کرتا ہے۔ اس لئے ضرورت اس بات کی ہے کہ بورڈ میں نگرانی کرنے والوں کی مہجاریتی ہونی چاہیئے۔ اگر مہجاریتی زیادہ ہوگی تو دو تین ممبر خراب بھی ہونگے تو ان سے نقصان نہیں پہنچے گا لیکن اگر ان کی تعداد کم رہیگی تو خرابی پیدا ہونے کا زیادہ اندیشہ رہےگا۔ اس لئے انریبل ممبر نے جو تجویز رکھی ہے

وہ بہت مناسب رکھی ہے اس لئے کہ یہ اختیارات کسی جگہ نہیں ہیں۔ ہر جگہ سہروائزری باقی ہے۔ سوائے دہلی کے وقف بورڈ کے۔ یہ متولی ہے پوری جائداد کا۔ مسجد وغیرہ کی اور ان کی پوری طرح نگرانی کرتا ہے۔ اس لئے یہ نہایت ضروری تھا کہ بڑی تعداد ممبروں کی رکھی جائے۔

ان الفاظ کے ساتھ جو بل رکھا گیا ہے اس کو میں مہورت کرتا ہوں۔

†[सिधव मजूर इमाम (बिहार) : जनाव डिपुटी चियरमैन साहब, मैं इस बिल को ताईद करने के लिये बड़ा हुआ हूँ। पहले मैंने समझा था कि मुझे इध पर ज्यादा बोलने को जरूरत नहीं होगी इत्लिये कि यह बिल बहुत ही सिम्पल है और आनरेबल मिनिस्टर साहब ने बतला हो दिया है कि क्या बजह थी इसको कि अमेंडिंग बिल लाने की जरूरत हुई।

इसमें शक नहीं कि इस बिल को लाने में देर जरूर हुई मगर सूरत यकीन ऐंगो है जिसकी हम जानता हैं जिसकी वजह से बिल के अमेंडमेंट लाने में देर हुई। मगर दो चीजें में ह हमत के सामने अर्ज करना चाहता हूँ। (१) इस अमेंडमेंट के बाद सेण्ट्रल गवर्नमेंट को खास कर आनरेबल मिनिस्टर साहब की यह देखना चाहिये कि हर स्टेट में आपके बक्फ बोर्ड का कायम होना जरूरी है और स्टेट गवर्नमेंट पर सेण्ट्रल गवर्नमेंट की तरफ से यह जोर दिया जाय कि वह जल्दी से जल्दी अपने यहां बोर्ड बना ले। अगर इससे यह समझा जाय कि वहां की प्रोविन्सियल हकूमतों को यह अख्तियार दिया गया है कि वह बनायें चाहे न बनायें तो होल बिल जो कि सेण्ट्रल

† [] Hindi transliteration.

[संयद मजहर इमाम]

गवर्नमेंट ने पेश किया है उसका सारा परपज डिफोट हो जाता है। हरगिज इसका मतलब यह नहीं है कि स्टेट गवर्नमेंट को एक दम पूरा अस्तियार है कि वह चाहे बनाये या न बनाये। यह अस्तियार देने के माइने यह जरूर है कि उनके लिये यह चीज कोई कम्पलसरी नहीं है कि बोर्ड यहां से बना दिया जाय लेकिन अगर गवर्नमेंट आफ इण्डिया की तरफ से नोटिफिकेशन हो तो उसकी ड्यूटी होनी चाहिये कि वह बोर्ड बना दे। इसलिये मैं इसकी तरफ आपकी तवज्जह दिलाना चाहता हूं ताकि आनरेबल मिनिस्टर इसपर गौर करें।

दूसरी चीज मैं यह अर्ज करना चाहता हूं कि इस बिल में एक बड़ी कमी है वह यह कि हिन्दुस्तान के अन्दर १४ सूबे हैं; फिर आपकी यूनियन टेरिटरीज है जो सेण्ट्रल एडमिनिस्ट्रेशन के अन्दर आ जाती हैं। तो जब इन तमाम जगहों में यह बोर्ड कायम हो जाते हैं तब कोई सेण्ट्रल गवर्नमेंट की मशीनरी नहीं मालूम होती है जो इन सूबों के अन्दर क्या हो रहा है इसको देखे और निगरानी करे ताकि उसको यह मालूम हो सके कि यह तमाम बोर्ड जो कायम हुए वह सही माइनों में काम कर रहे हैं, सही निगरानी कर रहे हैं या नहीं।

जैसा कि मेरे दोस्त ने शिकायत की—दिल्ली के मुतल्लिक तो मुझे नहीं मालूम कि क्या हाल है अगर मैं चाहता हूं कि इस तरह का एक वक्फ बोर्ड अमेंडमेंट बिल गवर्नमेंट आफ इंडिया लाई है तो उसके जरिये से वह एक सेण्ट्रल बोर्ड बनाये। वह एक नोमिनेटेड बाडी गवर्नमेंट आफ इंडिया की हो जो यह देखे कि श्रीकाफ में जो आपके मुतल्लिकी है उनमें बोर्ड के जो मेम्बर हैं, प्रेजिडेंट हैं वह सही तरीका से काम कर रहे हैं या नहीं कर रहे हैं। अगर वह वक्फ बोर्ड सही माइनों में काम नहीं कर रहे हैं तो गवर्नमेंट आफ इण्डिया के पास यह अस्तियार होना चाहिये कि उनको सुपरसीड कर दे।

तीसरी चीज के मुतल्लिक मैं कहूंगा। अभी फरोदुल हक साहब ने सजेशन दिया है कि इन श्रीकाफ को गवर्नमेंट ले ले। मैं कहता हूं कि मेरे दोस्त की राय सही हो सकती है, लेकिन गवर्नमेंट आफ इंडिया के लेने के माइने क्या है? गवर्नमेंट आफ इण्डिया के लेने के माइने कोई आफोसर मुकर्रर करना है या बोर्ड बना देना है? जब बोर्ड कायम होगा तो उसके माइने यह है कि गवर्नमेंट आफ इंडिया ने उसकी ले लिया। वह सारे हिन्दुस्तान के लिये अपने नोमिनेटेड मेम्बर बना रही है। अगर आपको ऐतराज है कि कोई वक्फ बोर्ड न बने बल्कि एक आफोसर आई० सी० एम० का मुकर्रर कर दिया जाय और वह तमाम बोर्डों को चलाये, तमाम श्रीकाफ को चलाये तो यह मुश्किल है। एक एक मस्जिद, एक एक दरगाह, एक एक कब्रिस्तान गांव गांव में हैं और उनको निगरानी करना कोई आसान काम नहीं है। इस काम के लिए मेरे खयाल में एक बहुत बड़ी मशीनरी की और बहुत ज्यादा रुपये के खर्च की जरूरत होगी तब कहीं यह सेट-अप किया जा सकता है और यह चीज चल सकती है। तो बहुत सोच समझ कर गवर्नमेंट राजी हुई है कि एक बोर्ड बनाया जाय जिसमें लोगों को नोमिनेट करके रखे और उनमें जो खराब हों उनको निकाल दें। तो यह हमारे लिए ज्यादा बहतर चीज है। मैं इस खयाल का नहीं हूं कि तमाम जायदाद अपने कब्जे में ले ली जाये। हर मस्जिद हर दरगाह, वगैरा में आदमी जा-जाकर निगरानी करें। मेरे खयाल में यह मुनासिब नहीं होगा। यह गवर्नमेंट की ताकत से बाहर की बात है। इसलिये यह चीज जो की गई है उस पर गवर्नमेंट को पूरा ध्यान देना चाहिये और सेण्ट्रल बोर्ड बन जाये तो मेरे खयाल में यह श्रीकाफ ज्यादा से ज्यादा अच्छी सूरत में काम कर सकते हैं।

एक और चीज मेरे दोस्त ने कही थी। यूनियन टेरिटरीज जैसे हिमाचल प्रदेश है, त्रिपुरा है, इन छोटी जगहों की बात दूसरी

है। लेकिन देहली एक बड़ी जगह है यहां के श्रीकफ भी बड़े हैं। मैं आरकी वाकफियत के लिये कह दू कि हिन्दुस्तान में हर जगह जितने यह बोर्ड बनाये जा रहे हैं उनमें यह दिल्ली का जो बोर्ड है वह एक यूनीक बोर्ड है जो किसी और जगह नहीं है। जो अख्तियारात यहां दिये गये हैं वह हिन्दुस्तान के किसी और बोर्ड को नहीं है। यहां का जो बोर्ड है वह खुद अपना मैनेजमेंट करता है इसलिये जरूरत इस बात की है कि बोर्ड में निगरानी करने वालों को मैजोरिटी होनी चाहिये। अगर मैजोरिटी ज्यादा होगी तो दो तीन मेम्बर खराब भी होंगे तो उन से नुकसान नहीं पहुंचेगा लेकिन अगर इनकी तादाद कम रहेगी तो खराबी पैदा होने का ज्यादा अंदेशा रहेगा। इसलिये आनरेबल मिनिस्टर ने जो तजवीज रखी है वह बहुत मुनासिब रखी है। इसलिये कि यह अख्तियारात किसी जगह नहीं है। हर जगह सुपरवाइजरी बाडी है सिवाय दिल्ली क वक्फ बोर्ड के। यह मतबल्ली है पूरी जायदाद का मस्जिद वगैरा की और उनकी पूरी तरह निगरानी करता है। इसलिये यह निहायत जरूरी था कि बड़ी तादाद मेम्बरों की रखी जाये।

इन अलफ़ाज़ के साथ जो बिल रखा गया है उसको मैं सपोर्ट करता हूं।

SHRI ABDUR REZZAK KHAN (West Bengal): Mr. Deputy Chairman, while I lend my full support to this amending Bill, I rather regret that I have to make a humble demand in this connection. I will come to that later on.

Sir, the Bill is a piecemeal one Intended only to remedy certain conditions created by the reorganisation of the States which paralysed the working of the original Act. I realise the situation and am satisfied with the explanation given by the hon. Minister, and I support the measures proposed by this amending Bill.

Sir, the reorganisation of the States was over nearly three years ago. As it affected the working of the Act, Government have now come forward after nearly three years to seek a remedy. This is a deplorable delay, Sir, and it shows how the working of the Wakf Act is being effected. As there has been too much delay, we do not know how affairs were managed in the 'vacuum' period. I regret that after the original Act was passed by Parliament, we have had no report on the working of the Boards and the Wakf Act. We do not know why only in three States there are Wakf Boards and not in others. If there are any difficulties, what are they?

Then again, Sir, where the Boards are functioning the Members of Parliament do not know how they are functioning and whether properties are improving or deteriorating under their management. Sir, I demand a full report on the Wakf properties and on the working of these Boards. This is my humble demand and I hope that the hon. Minister will be pleased to accept it, so that we may understand the full situation and see whether there is any necessity for a comprehensive Bill. We have no report at present. So, I cannot say that we do not lend our support to him, but we demand from him that a full-fledged report should be given to Parliament periodically, if not yearly, and I hope the hon. Minister will accept it.

SHRI D. A. MIRZA: Mr. Deputy Chairman, Sir, for a long time, there was a lot of agitation for the constitution of Wakf Boards in different States. Public opinion was very strong. The wakf properties were so managed and the condition was so deteriorating that the public did not know what to do and they approached the Government for remedy. In 1954, the Wakf Act was passed and Wakf Boards were formed in different States. In Madras and Andhra, the Wakf Boards are functioning very well and with pride I say the condi-

[Shri D. A. Mirza] tiqn of the wakf properties has very much improved. As a member of the Wakf Board in Madras, I say with pride that the people who were mis-managing the wakfs, who were exploiting the wakf properties and financial resources for their selfish ends, were hauled up before the Wakf Board and they were removed from the *muthavalli* or trusteeship of the wakf properties. The Board in Madras is functioning very well. My friend, Shri Faridul Haq Ansari, complained that the wakf property in Delhi is not being looked after properly by the Wakf Board. I fail to understand how the Government can interfere with the working of the Wakf Boards, when once they are constituted and they are the body to go into the mis-management of the *muthavallis* and take immediate action. I know, Mr. Deputy Chairman, that the income of these *muthavallis* in Madras used to be about ten to fifteen thousand rupees a month. Before the Wakf Board was formed, after spending Rs. 500 for a certain function, they used to take the remaining money for their own ends. Such things have ended today. I am sure if public feeling is created, if public opinion is created, the Wakf Boards here in Delhi and other places which are rather inactive or ineffective can be set right, and as far as the management or administration of the wakfs is concerned, a lot of improvement can be made.

I would make one request to the hon. Minister. The other day I was talking to the hon. Minister about this point that this Wakf Act is so vague that Muslim public institutions like the *yatimkhanas*—orphanages—and widow homes do not come under the purview of the Act. I would request the hon. Minister to enlighten me on that point because in Madras there are many institutions that are brought under the purview of this Act. But I understand that some sort of a protest or objection has been raised by the managements of those associations. I request the hon. Minister to see that these institutions are includ-

ed and they come under the jurisdiction of these Wakf Boards.

Thank you, Sir.

SHRI AKBAR AU KHAN (Andhra Pradesh): Mr. Deputy Chairman, Sir., I think the Bill itself _____

SHRI BHUPESH GUPTA (West Bengal): Let us hear about Hyderabad.

SHRI AKBAR ALI KHAN: If you are so anxious, I will do it.

SHRI TAJAMUL HUSAIN (Bihar): After you have spoken about West Bengal.

SHRI AKBAR ALI KHAN: It is only an enabling Act, because as the hon. Minister has explained, in view of the State Reorganisation Act, there are certain anomalies which have to be set right. For instance, the old Hyderabad State has been split up into three divisions; part of it has gone to Bombay, part of it has gone to Mysore and part of it is in Andhra Pradesh. The Board in Hyderabad is managing all the three wakfs subject to this Act. It is true that the delay has been made by the Government, but I do not think it has materially affected the situation, because the Boards there were functioning according to the Act.

As regards the point raised by my friend, Syed Mazhr Imam, that there should be a Central Board, I entirely agree. I feel that in view of the mismanagement of Delhi Wakf Board as alleged by Mr. Ansari, that has been brought to our notice, the whole scheme may be subjected to the approval of the Central Government in the present Bill.

4. (2) "On receipt of a scheme forwarded to it under sub-section (1), the Central Government may, after consulting the State Governments concerned, approve the scheme with or without modifications and give effect to the scheme so approved by making such order as it thinks fit."

So, it implies the constitution of a Central Board and I entirely agree with my friend that it is very necessary, in order to have a uniform policy, that such supervisory boards should be constituted and such an order will be placed before the Houses of Parliament.

SHRI D. A. MIRZA: What about the State Wakf Boards?

SHRI AKBAR ALI KHAN: Clause 4(6) is:

—
"Every order made under this section shall be laid before each House of Parliament, as soon as may be, after it is made."

As the Wakf Act of 1954 stands at present, I think there is some misapprehension about it that the Government is absolutely helpless if there is any mismanagement in the Delhi Wakf Board Or anywhere else. According to the 1954 Act, the Government is fully empowered to dissolve the Board, to reconstitute it and they can call for the report and then they can pass the necessary orders. And it is necessary that there should be some department of the Government which should actively supervise all these affairs.

SHRI RAJENDRA PRATAP SINHA (Bihar): Is there no department which is actively supervising these things at the present moment?

SHRI AKBAR ALI KHAN: That is why in Delhi there is the alleged mismanagement. It may be there; I do not say there is mismanagement. But as suggested by Shri Ansari, there must be somebody, and under the Act, the provision is there. Probably, there is no machinery to supervise it. I would request, through you, Sir, the hon. Minister to see that that machinery is established as soon as possible so that very regular supervision is maintained over the amount that is being spent on different items, whether it is spent according to directions or not.

Sir, I am very glad to hear that the Madras Board is doing well and I may say that I am a member of the old Hyderabad Board and it is functioning properly. But there must be, I should say, some co-ordinating body at the Centre and I feel that it is with that object that the element of control by the Central Government is introduced in the present Bill. Otherwise, in the 1954 Act, the whole authority vests in the State Government. The Act had been passed and the option had been given to the State Governments to notify it and to constitute the Board. So under that Act the Boards were functioning under the supervision of the State Governments. As regards the provisions of this amending Bill, Sir, I think it is enabling and it is very necessary, and in view of the reorganisation of States this amendment is inevitable.

So with these observations I support the amending Bill.

HAFIZ MOHAMMAD IBRAHIM: Sir, I am very thankful to the hon. Members who have taken part in this discussion. The Bill on the whole has been supported wholeheartedly and certain suggestions have been made. In regard to them I can say that I am not against any one of them, and I shall consider it my duty that I should take each of them into consideration and try my best to see what can be done in that connection. Through you, Sir, I assure the hon. Members who have raised their points, that they will be considered, and whatever is possible will be done in order to achieve those objects which have been stated by the hon. Members in their speeches.

MR. DEPUTY CHAIRMAN: The question is:

"That the Bill to amend the Wakf Act, 1954 as passed by the Lok Sabha, be taken into consideration."

The motion was adopted.

MR. DEPUTY CHAIRMAN: We shall now take up clause by clause consideration of the Bill.

Clauses 2 to 4 were added to the Bill.

Clause 1, the Enacting Formula and the Title were added to the Bill.

HAFIZ MOHAMMAD IBRAHIM: I move:

"That the Bill be passed."

MR. DEPUTY CHAIRMAN: The question is:

"That the Bill be passed."

The motion was adopted.

THE DOWRY PROHIBITION BILL, 1959

THE DEPUTY MINISTER OF LAW (SHRI R. M. HAJARANAVIS) : Sir, I beg to move:

"That this House concurs in the recommendation of the Lok Sabha that the Rajya Sabha do join in the Joint Committee of the Houses on the Bill to prohibit the giving or taking of dowry, and resolves that the following members of the Rajya Sabha be nominated to serve on the said Joint-Committee:

1. Pandit S. S. N. Tankha,
2. Shrimati T. Nallamuthu Ramamurti.
3. Shri Akhtar Husain,
4. Giani Zail Singh,
5. Shri Sheel Bhadra Yajee,
6. Shrimati Yashoda Reddy,
7. Shri Bhagirathi Mahapatra,
8. Shri J. H. Joshi,
9. Shrimati Rukmani Bai,
10. Shri Jugal Kishore,
11. Shri N. R. Melkani,
12. Shri Abdur Rezzak Khan,
13. Shri D. P. Singh,
14. Shri Abhimanyu Rath, and
15. Shrimati Jahanara Jaipal Singh."

Sir, it was only some months back that a measure having a similar object in view was introduced and discussed in this House, and on that occasion we gave an assurance to

the House that the Government themselves would sponsor a Bill with the same object in view. Now I am happy to say, Sir, that we have been enabled to fulfill that promise within a very short time. But I must apologise to the hon. Member Mr. Jugal Kishore who had introduced in this House a Bill, nearly the same as the present Bill, and I cannot help feeling that the Government are, so to say, appropriating the credit which was due to him. I take this opportunity to express the gratitude of the Government for the able manner in which he canvassed the necessity for a Bill of this nature in the House, and as I have said, we have largely drawn upon the suggestions that he made and also upon the fact that his Bill, which was more or less the same as the Bill before the House, had met with a large measure of acceptance by this House. Sir, there have been such Bills previously in the other House also, and they have been pending for some time, and if this measure was not put on the Statute Book earlier, it was not because Government did not feel the necessity or Government took the view that this evil did not require to be eradicated from this country. This evil is not confined to one region or to one community in the country. It is an evil which has been prevailing in the country for a very long time and it is almost countrywide. But Government have doubts, which they still entertain, as to whether this evil could be eradicated by legislation. Sir, we have every sympathy with the efforts that are being made in order that this evil should be rooted out of the society, and the view at present is that if law does render some assistance or some help towards that objective, towards the effort of the social reformers on whom ultimately the success of rooting out this evil will depend, then such assistance sought by law ought not to be withheld. Everyone of us, Sir, is acquainted with the untold suffer